

**MIRAJUL UNIRII RELIGIOASE (II).
MASONERIA ROMÂNĂ, PATRIARHUL MIRON CRISTEA
ȘI UN PROIECT DE UNIRE RELIGIOASĂ
A ORTODOXIEI ROMÂNEȘTI CU ROMA (1937–1939)**

Șerban Turcuș*

Abstract. *This research relates to a package of unpublished information from the Foreign Ministry of Italy's Archives. These are documents stating that the former head of Romanian Freemasonry, Jean Pangal, was sent by King Carol II of Romania to negotiate at the Holy See the possibility of the religious union of the Romanian Orthodox Church with the Catholic Church. The information comes from the Italian Embassy to the Holy See and are extended over the years 1937–1939. The Italian Foreign Ministry is interested in this movement of religious union because it could move towards political solutions non approved by Mussolini's regime due to Romania's international position gained in this context. The Holy See did not provide any relevant information on this issue to the fascist authorities either in order to interfere not with Italian foreign policy or because the plan of religious union was too fragile and conditioned rather by the King Carol II's policy than by the wishes of the Romanian Orthodox Church.*

Keywords: Church union, Romania, Italy, Holy See, Freemasonry

În urmă cu trei lustri o figură controversată a catolicismului contemporan¹, extrem de activ în mediul academic roman, publica un remarcabil, inedit și spectaculos articol în celebra revistă „Orientalia Christiana Periodica”. Intitulat *A Roman Proposal for Church Unity – Rome 1937*², studiul autorat de iezuitul Constantin Simon aducea la lumină pentru prima dată, într-un context de entuziasm europeanist al establishmentului politic și academic românesc, o tentativă necunoscută de „reducere” a contradicțiilor dintre Biserica Catolică pe de o parte și Biserica Ortodoxă Română, de cealaltă parte. Cercetarea lui Simon nu a avut ecouri în publicistica românească din anii ce au urmat. Lipsa reacțiilor s-a datorat, opinăm noi, fie inexistenței unei documentații suplimentare din arhivele românești, fie unei

* Conf. univ. habil. dr., Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; email: serbanturcus@yahoo.it

¹ Constantin Simon, cetățean SUA, născut în New Jersey, în anul 1955, din tată de origine maghiară și mamă de origine rusă, a fost un membru al Societas Iesu (iezuit), la vârful carierei sale în Biserica Catolică fiind prorector al Institutului Pontifical Oriental din Roma și membru consultant al Consiliului Pontifical pentru Unitatea Creștină al Sfântului Scaun. În anul 2014 a luat decizia de a se converti la ortodoxie în varianta sa rusă, fiind închinoviat la mănăstirea Sfântul Petru din Moscova.

² Constantin Simon, *A Romanian Proposal for Church Unity – Rome 1937*, „Orientalia Christiana Periodica”, Roma, LXX, 2004, p. 359–430.

indiferențe academice generice pe care o constatăm de ceva vreme în frecventarea istoriei universale în istoriografia ecleziastică contemporană.

Studiul amintit este fundamentat pe un document descoperit în arhiva Curiei generale a Societății lui Iisus (pentru comoditate numit Ordinul Iezuit). Documentul este de fapt o scrisoare pe care iezuitul francez Philippe de Régis³, rector al Colegiului Pontifical Rus – *Russicum*⁴, o adresează lui Wlodimir Ledóchowski (1866–1942), superiorul general al *Societas Jesu*, însoțită de două anexe, toate documentele având aceeași dată: 12 decembrie 1937. Nu ne propunem în acest studiu să reluăm, să discutăm sau să criticăm argumentația lui Constantin Simon, ținând cont de circumstanța că, abjurând catolicismul și îmbrățișând varianta rusă a ortodoxiei, probabil ar vedea astăzi într-o optică diferită subiectul.

Revenirea la tema de cercetare lansată de Constantin Simon a fost posibilă datorită evidențierii unui alt filon documentar pe aceeași temă, de această dată în arhivele Ministerului de Externe al Italiei⁵, în mandatul lui Galeazzo Ciano⁶, ginerele lui Benito Mussolini. Dacă în cazul materialului publicat de iezuitul american, acum monah ortodox în Rusia moscovită, era vorba de informări ce țineau de zona ecleziastică cu ancore și în politic, de această dată avem informări prevalent politice care s-au păstrat într-un dosar special la cota rezervată, în arhivele Farnesinei, Ambasadei Italiei pe lângă Sfântul Scaun. Un nume însă este cheagul ambelor informări, atât al celei studiate de Simon, cât și al celei publicate de noi: Jean Pangal⁷. Factotum al masoneriei românești interbelice, Jean Pangal are renumele

³ Philippe de Régis de Gatimel (1897–1955) a intrat în *Societas Jesu* în anul 1914, fiind consacrat preot la Lyon în 1926. În anul 1928 a fost trimis la Albertyn în Polonia, centrul *Missio Orientalis*. În 1932 a fost numit superiorul casei iezuite de acolo. În 1933 a fost expulzat de autoritățile poloneze, fiind considerat rusofil. În ianuarie 1934 este numit vicedirector al colegiului *Russicum* din Roma, pentru ca în octombrie același an să fie avansat rector. A rămas oficial rector al Colegiului rus până în 1949, dar cu două pauze: între 1940–1945 a rezidat în Franța, în regiunea Tarascon de unde era originar, iar în 1947 a plecat să-i misioneze pe rușii din Argentina și America Latină, murind în 1955 la datorie.

⁴ Constantin Simon, *Russicum. Pioneers and Witnesses of the Struggle for Christian Unity in Eastern Europe 2. The First Years 1929–1939*, Roma, *Opere Religiose Russe*, 2002, *passim*.

⁵ Dosarul cu cota 1371 *Romania* este intitulat *Chiesa Ortodossa romena, Vaticano, Massoneria, S.M.O.M.*

⁶ Galeazzo Ciano, conte di Cortellazzo (18 martie 1903 – 11 ianuarie 1944), a fost ministrul de externe al Italiei între 9 iunie 1936 și 6 februarie 1943. A fost căsătorit cu Edda, fiica lui Benito Mussolini.

⁷ Jean Pangal (25 ianuarie 1895 – 14 octombrie 1950) a fost licențiat și doctor în drept al Universității din Iași. A fost deputat în Parlamentul României (1927–1928, 1931–1932), subsecretar de stat pentru presă și informații în cadrul Președinției Consiliului de Miniștri (1931) și Ministerului de Externe (1931–1932), trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în Spania (1938–1939) și Portugalia (1939–1940). A fost Suveran Mare Comandor al Supremului Consiliu al Riturului Scoțian Antic și Acceptat din România (1922–1937, 1944–1948) și Mare Maestru al Marii Loji Naționale din România (1928–1929), devenind practic conducătorul absolut al Francmasoneriei Române Regulare din perioada interbelică. Fruntaș al Uniunii Agrare din 1932, Pangal a pus în adormire, în februarie 1937, Francmasoneria din România. A revenit în România pentru scurtă vreme în 1944, pentru a reactiva masoneria română, care a intrat din nou în adormire în 1948. I s-a retras cetățenia română în 1948. Membru fondator la loji masonice a românilor din emigrație, *România Unită*, în 1947. Mai pe larg despre Pangal a se vedea recent Bogdan Bucur, *Jean Pangal, documente inedite: 1932–1942: contribuții la analiza rețelelor sociale istorice*, București, Edit. Rao, 2016.

unui personaj controversat, renume întreținut și datorită aurei speciale pe care orice inițiat într-ale masoneriei românești o alimentează cu privire la unul dintre înaintașii confrați. Controversele recente privind-l pe Pangal tind să încline puternic balanța către partea negativă, el fiind acuzat de o atitudine mai mult decât binevoitoare față de politica autoritară a lui Carol al II-lea.

De unde până unde însă șeful masoneriei române a planificat o unire religioasă? Corespondența diplomatică italiană încearcă să ne deslușească acest mister ce vine la aproape 20 de ani de la tentativa de unire religioasă proiectată de al II-lea Reich. Dacă atunci unul dintre actorii jocului a fost Eugenio Pacelli⁸, nunțiu în Bavaria, revenim la el în calitate de cardinal secretar de stat. Ne întoarcem și la tema ce alimentase și precedentă tentativă de unire religioasă moșită politic⁹: pericolul bolșevic. Pilonul central al documentației noastre este un raport pe care Ugo Sola, ministrul Italiei la București între 1932–1938, îl înaintează direct lui Galeazzo Ciano.

Potrivit lui Sola, care a urmărit cu atenție activitatea masoneriei române în anii de dinainte (cel puțin din anul 1935, după cum reiese din corespondență), Jean Pangal se prezenta ca amic al Italiei și nu mai puțin amic al Franței, aspect ce interesa în mod deosebit diplomația peninsulară, dispusă să concureze și să obstrucționeze influența franceză în cercurile guvernamentale de la București. Poziția publică de cap al masoneriei române, completată de Pangal și cu demnități în aparatul central al administrației statului, îl determina pe Sola să-i acorde credibilitate și să-i urmărească activitatea, stimulând-o pe partea italiană. Privind din perspectiva regimului fascist, ce interzisese lojele masonice din peninsulă, diplomatul italian notează cu satisfacție că în cele din urmă masoneria română de rit scoțian de sub conducerea lui Jean Pangal a decis, în anul 1937, să se autodizolve, chestiune cunoscută temeinic în istoria acestei instituții. Pentru a da o amploare cât mai spectaculoasă gestului său, Pangal a decis să-i înmâneze, într-o circumstanță solemnă, actul dizolvării masoneriei chiar patriarhului Miron Cristea înconjurat de membrii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, la acest eveniment fiind invitați și componenții ierarhiei romano-catolice române, în frunte cu arhiepiscopul de București, Alexandru Cisar.

Motivul însă, pentru care Ugo Sola îi scrie ministrului său de externe, este altul, nu doar simpla informare asupra vicisitudinilor masoneriei din România. Jean

⁸ Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (2 martie 1876 – 9 octombrie 1958) a fost Suveran Pontif al Bisericii Catolice între anii 1939–1958. Unul dintre cei mai străluciți diplomați ai Sfântului Scaun, devenit în 1904 secretar al lui Pietro Gasparri (la acel moment secretar al Congregației pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare), s-a impus prin negocierea și semnarea concordatului dintre Sfântul Scaun și Serbia la 24 iunie 1914. La 13 martie 1917 a fost consacrat episcop de papa Benedict al XV-lea, numit arhiepiscop de Sardi in partibus și desemnat nunțiu apostolic în regatul Bavariei. În 1925 este numit nunțiu apostolic și în Prusia. La 16 decembrie 1929 a fost creat cardinal de Pius al XI-lea, iar la 7 februarie 1930 este numit secretar de stat și Sfântului Scaun. În ziua de 2 martie 1939 a fost ales ca al 260-lea succesor al lui Petru.

⁹ Șerban Turcuș, *Mirajul Unirii Religioase (I). Nunțiul Pacelli și un proiect german despre Unirea cu Roma a Ortodoxiei românești în anul 1918*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LVII, 2018, p. 281–292.

Pangal proiecta o călătorie la Roma cu mai multe scopuri: cel epidermic, superficial, dar cu alură de oficial, consta în reglementarea unor chestiuni între Ordinul Suveran Militar de Malta și România, din însărcinarea regelui Carol al II-lea fiind antamată o discuție la Roma cu ministrul plenipotențiar al Ordinului în România; cel real și de substanță consta însă în discuții exploratorii cu autoritățile Bisericii Catolice în vederea realizării unei uniri religioase între cea mai importantă Biserică din lume și Biserica Ortodoxă Română. Sola îi relatează lui Galeazzo Ciano că raționamentul lui Jean Pangal pentru un astfel de proiect a fost determinat atât de evoluția și percepția masoneriei din România, cât și a situației politice din partea noastră de continent: „*Masoneria scoțiană se inspira în România pe principiile ordinii și se baza pe etica religioasă. Cu toate acestea, mișcarea noastră era în mod frecvent confundată cu mișcarea masonică franceză, cu caracter puternic antireligios; de aceea m-am hotărât din februarie (1937 n.n.) să dizolv în mod voluntar masoneria română de rit scoțian. A dispărut, însă, o forță care, prin caracteristicile ei, era anticomunistă.*” În acest context, asertează Pangal în conversația avută cu Sola, au rămas în țară două mari forțe anticomuniste cu substanță și autoritate: Biserica Ortodoxă Română și Biserica Catolică de ambele rituri. În contextul autodizolvării masoneriei, dar și anterior, șeful masoneriei române afirmă că persoana lui a fost ca un liant între cele două realități ecclesiale și că își propune ca această calitate să o aibă și în context postmasonic cu finalitate antibolșevică. Pangal crede că acțiunea etică, socială și religioasă anticomunistă trebuie să devină nu ocazională, ci permanentă, dar pentru aceasta e nevoie de inputuri din ambele părți. Așadar, voiajul stimulat de regele Carol al II-lea la Roma, potrivit confidențelor făcute diplomatului italian, va ocaziona și o serie de contacte cu înalta ierarhie a Bisericii Catolice cu sprijinul și cu lobby-ul fostului nunțiu apostolic la București, cardinalul Dolci¹⁰.

Sub protecția unei stricte confidențe, Pangal îi comunică lui Ugo Sola că acest proiect a fost antamat și cu liderii Bisericii Ortodoxe Române care au răspuns pozitiv la o atitudine concordată ortodoxo-catolică antibolșevică.

În încheierile sale înaintate demnitarului fascist, ministrul italian la București sugerează că, deși proiectele lui Jean Pangal par a avea ceva din sfera imposibilului, totuși el este în grațiile patriarhului Miron Cristea, ceea ce îl îndrituiește să crediteze informațiile. Ca obstacole pe care Sola le pune în fața unui asemenea proiect erau relațiile destul de încordate dintre ortodoxia românească și greco-catolicismul românesc, „*cea dintâi, sprijinindu-se pe guvern încearcă infiltrarea în zonele preponderent catolice*”. Cu toate acestea, susține Sola, reluând clișeul

¹⁰ Angelo Maria Dolci (12 iulie 1867 – 13 septembrie 1939) a fost un înalt prelat și diplomat catolic. Numit doar la 32 de ani episcop de Gubbio, ulterior accesează un parcurs diplomatic, în 1923, la 30 mai fiind numit nunțiu apostolic în România. Timp de 10 ani cât a rezidat în România, a reușit să finalizeze și să pună în practică deciziile concordatului dintre regatul României și Sfântul Scaun. Rechemat la Roma, la 13 martie 1933 a fost creat cardinal de Pius al XI-lea, fiind numit arhiepiscop al Bazilicii Santa Maria Maggiore. Și-a încheiat cariera ecleziastică în calitate de cardinal suburbicar de Palestrina (numit la 15 iunie 1936).

milener și contagios cu care este descrisă lumea ortodoxă, „*Biserica Catolică prin forța doctrinei, prin ascendentul virtuților sale, tinde să atragă și atrage acele elemente care sunt dezgustate de sărăcia doctrinală și de cutumele proaste ale Bisericii Ortodoxe*”. Adaugă Sola, pentru a-și întări spusele, că Biserica Ortodoxă și-a confirmat ultramontanismul în relația cu catolicismul prin încheierea unui pact de recunoaștere reciprocă cu Biserica anglicană.

Concluzia lui Sola, transmisă lui Ciano este că, deși este destul de greu de obținut ceva palpabil, „*de la acest Bizanț care este Bucureștiul*”, ar fi bine ca Pangal să fie sprijinit în contactele sale. Ministrul italian crede că Pangal nu este, poate, cel mai bun ambasador pentru o cauză atât de mare, dar poate fi mai puțin compromițător pentru înaltele ierarhii la care ar avea acces.

Un document succesiv, din 27 decembrie 1937, ne informează că Jean Pangal a reușit să se facă auzit la Sfântul Scaun, obținând acces chiar la cardinalul Eugenio Pacelli, secretarul de stat al Sfântului Scaun, și fiind primit într-o audiență colectivă de Papa Pius al XI-lea. Detaliile ne sunt furnizate de o sursă de prim rang a diplomației italiene: contele Bonifacio Pignatti, ambasadorul Italiei pe lângă Sfântul Scaun¹¹. Jean Pangal, înțelegem din relatarea lui Pignatti, a acționat la îndemnul și cu largul concurs al regelui Carol al II-lea pe două planuri: unul, cel de a obține decorații din partea Ordinului de Malta pentru notabilitățile românești¹² și a avea din partea Sfântului Scaun acceptul de a putea fi acordate chiar dacă persoanele în cauză sunt de confesiune ortodoxă; cel de-al doilea fiind „*adevăratul scop al călătoriei sale la Roma, pentru a realiza unirea dintre Biserica Ortodoxă din România și Biserica Catolică română*”. Conform mărturisirilor făcute lui Pignatti, „*domnul Pangal afirmă că a acționat în acord cu Suveranul său, care ar fi foarte favorabil la această dorită uniune. Chiar și Patriarhul ortodox nu ar fi contrar în a recunoaște o oarecare supremație a Papei. Dificultățile ar fi de altă natură și se referă în primul rând, la doctrină. Totuși, potrivit lui Pangal, nu este vorba de obstacole de nedepășit. Acest lucru a fost confirmat de părintele de Regis de la Russicum din Roma cu care a avut o discuție substanțială ce l-a încurajat.*” Cu această afirmație ne conexam la documentele menționate de Constantin Simon la începutul studiului nostru și observăm că proiectele lui Pangal au avut nu doar o consistență ecclesială, ci și o acoperire politică. Ca să întărească și mai mult dimensiunea angajamentului lui Pangal, contele Pignatti ne confirmă că fostul șef al masoneriei române a avut o întrevvedere și cu cardinalul Eugène Tisserant¹³, secretarul Congregației Orientale din 19 iunie 1936, a cărei prefectură (conducere) era asumată personal de Suveranul Pontif.

¹¹ Bonifacio Morano Pignatti, conte de Custoza (1877–1944), fusese numit ambasador al Italiei pe lângă Sfântul Scaun la 8 iulie 1935, după ce anterior a funcționat ca ambasador în Argentina (1930–1932) și Franța (1932–1935)

¹² Aceste decorații erau râvnite atunci ca și astăzi, deoarece sunt considerate un *passe-partout* în lumea elitelor nobiliare.

¹³ Eugène Tisserant, (Nancy, 24 martie 1884-Albano Laziale, 21 februarie 1972), cardinal și orientalist francez, a fost considerat un amic al românilor. Faima sa de-a lungul secolului XX este datorată nu doar expertizei sale ca orientalist, ci mai cu seamă faptului că, în calitate de decan al colegiului de cardinali, a supervizat alegerea a doi papi: Ioan al XXIII-lea în 1958 și Paul al VI-lea în 1963.

Documentele din dosar ne arată mai apoi că, potrivit unei comunicări făcute în 9 martie 1938 și redistribuite din ordinul lui Ciano la 28 martie 1938 mai multor subunități diplomatice și direcții de minister, ministrul italian la București a fost informat că nunciul apostolic la București, Andrea Cassulo, a avut o discuție cu patriarhul Miron Cristea în cadrul căreia liderul religios român ar fi declarat „*că are ferma intenție de a marșa cât mai rapid pe calea unirii Bisericii Ortodoxe Române cu Roma, acest proiect fiind unul gradual prin implicarea Bisericii Greco-Catolice Unite*”. Diplomatul fascist de la București își permite observații de natură personală pe marginea acestei intenții și consideră că, deși informația este adevărată, nu crede în sinceritatea lui Miron Cristea, întrucât acesta ar avea o predilecție pentru Biserica Anglicană, iar pe de altă parte, sunt cunoscute „*aspirațiile secrete ale Bisericii Ortodoxe de a-i de readuce la sânul ei pe catolicii de rit grec*”. De asemenea, ministrul fascist de la București crede că regele Carol al II-lea care și-a asumat responsabilități destul de mari nu ar fi dispus să se încarce cu o problemă „*îndrăzneată și periculoasă*”. Comunicarea se încheie cu o considerație de natură să liniștească diplomația italiană, susținându-se că nunciul apostolic de la București va da dovadă de suficient tact pentru a realiza cât de autentică este dorința de unire a patriarhului ortodox de la București. Această comunicare are și o apostilă prin care i se solicită ambasadorului Pignatti să formuleze întrebări discrete pe această temă la Sfântul Scaun.

Solicitarea făcută de Pignatti are pe ea înscris cuvântul *Rezervat* și este redactată pe hârtie fără antet. Ea reia, în manieră condensată, textul comunicării din 9 martie 1938 cu un final în care se precizează că „*ne-am bucura să știm cât este adevărat din această informație, ținând cont că este în contrast evident cu predilecțiile Patriarhului pentru Biserica anglicană*”. O apostilă, din partea de jos dreapta a acestei solicitări fără antet, ne informează că documentul a fost încredințat, în ziua de 26 martie 1938, de ambasadorul Pignatti lui Eugenio Pacelli, secretarul de stat al Sfântului Scaun, care i-a răspuns că nu cunoaște nimic, dar că se va informa.

Diplomația fascistă însă nu renunță atât de ușor la obținerea de informații pe un subiect atât de sensibil. O comunicare internă din Ministerul de Externe de la Roma, semnată de același conte Pignatti, ne informează, la 3 iunie 1938, că monseniorul Domenico Tardini¹⁴, secretar al Afacerilor Ecleziastice, i-a confirmat diplomatului italian că „*nu-i rezultă nimic cu privire la intențiile eventuale ale Patriarhului Miron Cristea pentru unirea Bisericii Ortodoxe Române cu Roma*”, adăugând că nu crede că este o dorință a clerului ortodox român de a purcede la o asemenea unire religioasă.

Dosarul diplomatic în cauză se încheie cu o comunicare din 17 martie 1939 în care tonul informării se schimbă, dar nu și tema. Este relatată o întrunire pe care mitropolitul Nicolae Bălan a avut-o cu preoții și asesorii consistoriali, în timpul

¹⁴ Domenico Tardini (1888–1961) a fost cardinal secretar de stat în timpul pontificatului lui Ioan al XXIII-lea (1958–1961). În anul 1938 era de un an secretar al Congregației pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare.

căreia a fost din nou vehiculată ideea unirii religioase. De această dată, precizează relatarea diplomatică, în sens invers, al atragerii uniților la ortodoxie: „*cei care acum două secole s-au despărțit de credința strămoșilor să se întoarcă la aceasta.*” După aceasta însă urmează un pasaj interesant în care ni se specifică că „*idealul unirii religioase este din timp în timp agitat în fața nunțiatului apostolic*”, ceea ce ne îndrituiește să credem că, deși comunicările diplomatice pe tema aceasta nu au mai existat, problema a rămas pe tapet. Optica politică italiană însă s-a schimbat ceea ce se vedește cu ușurință din cele relatate în document: „*idealul unirii religioase este agitat... în fața nunțiatului apostolic pentru a-i neutraliza orice posibilitate de apărare a catolicilor români din Transilvania care fiind maghiari sunt, în fiecare zi, expuși la continue presiuni pentru a-i constrânge să abjure credința catolică și a o accepta pe cea ortodoxă pentru a-i putea deznaționaliza mai ușor.*” Concluzia comunicării, deja puternic filorevizionistă, este că dacă s-ar purcede pe calea unirii religioase, la momentul relatării, aceasta nu ar mai fi prin intrarea Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Română Unită, ci invers.

După cum putem constata din evidențele documentare, există un interes al autorităților italiene destul de accentuat pe tema unui proiect de unire a Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Catolică. Sunt implicate câteva vârfuri ale politicii externe italiene, de la ministrul de Externe Ciano, la ambasadorul Italiei pe lângă Sfântul Scaun, Bonifacio Pignatti, și la miniștrii Italiei la București, Ugo Sola și succesorul său Pelegrino Ghigi. Din partea României, numele recurente în documente, dincolo de cel al lui Jean Pangal, sunt cele al patriarhului Miron Cristea și al regelui Carol al II-lea. Din partea Sfântului Scaun apar numele cardinalului Eugenio Pacelli, al cardinalului Angelo Maria Dolci, al cardinalului Tisserant și al nunțiatului apostolic în România, Andrea Cassulo.

Pentru ierarhia italiană și românească lucrurile sunt fără echivoc și fac parte, să zicem, din pletora de personaje cu care un mason de talia lui Jean Pangal putea să aibă contacte nemediate și imediate. În cazul ierarhiei Sfântului Scaun, având în vedere și confirmările contelui Pignatti, întâlnirile din *Sacrele Palate* nu ar fi fost posibile fără un subiect consistent, cum era tema unirii religioase. Eugenio Pacelli era al doilea în ierarhia Bisericii Catolice, dar principal executant al politicii pontificale și există confirmarea întâlnirii cu acesta; Eugène Tisserant era principalul executant al politicii pontificale pentru riturile orientale; în sfârșit, Andrea Maria Dolci, cel mai bun cunoscător al atmosferei românești și a protagoniștilor români, care i-a oferit lui Pangal referințe la Vatican, era al patrulea în ierarhia colegiului de cardinali, fiind cardinal suburbicar¹⁵ de Palestrina.

Având în vedere cuantumul și calificarea protagoniștilor, era firesc ca Sfântul Scaun să nu facă nicio referire publică la un proiect ce părea atunci, ca și astăzi, de domeniul neverosimilului. N-avem nicio îndoială însă că Jean Pangal a acționat în mod verosimil și a făcut-o, mai mult decât cert, la instigarea și cu încuviințarea

¹⁵ Cardinalii suburbicari al căror lider este cardinalul suburbicar de Ostia sunt cei mai apropiați colaboratori ai episcopului Romei.

regelui Carol al II-lea. Acest tip de acțiune neconvențională și atipică este congruentă cu comportamentul politic contorsionat al regelui Carol al II-lea care, intrat fără să bănuiască în etapa de apus a domniei sale, încerca o lovitură de imagine cu sorți de izbândă dubitabili. A fost secondat cu condescendență de Miron Cristea, cel care între vizita lui Pangal la Roma și avertizările diplomației italiene de la Roma devenise primul ministru al României (10 februarie 1938). Se explică foarte bine agitația autorităților italiene din martie 1938 cu privire la proiectul lui Pangal, întrucât odată ce Miron Cristea devenise prim-ministru, sfera religioasă tindea să se confunde cu cea politică și viceversa pe tema unirii religioase, dorite și de Carol al II-lea.

Regele Carol al II-lea a căutat o soluție radicală menită să-i ridice tonusul în relațiile internaționale care pentru România, la începutul lui 1938, erau tot mai îngrijorătoare. Posibilitatea realizării graduale a unei uniri religioase, fie ea plecând dinspre Biserica Ortodoxă către Biserica Catolică prin utilizarea platformei instituționale a Bisericii Greco-Catolice, fie prin altă modalitate ce ar fi reieșit din negocieri, ar fi fost un succes ce i-ar fi îngăduit o mai puternică vizibilitate în cancelariile occidentale și ar fi atenuat cumva izolarea lui personală și a României. Însă Sfântul Scaun, probabil, a perceput miza jocului în care Carol al II-lea îl antrenase și pe patriarhul Miron Cristea și a preferat să aștepte¹⁶, iar așteptarea nu a adus nimic de bun-augur, ba chiar a adâncit pentru multe decenii crevasa dintre Biserici. Într-o proximă epocă dominată de un ateism feroce, cu siguranță că diplomații catolici l-ar fi preferat pe filo-anglicanul Miron Cristea.

Probabil, în legătură cu acest proiect regala-masonico-ecclesial, rămâne ca *memento* peste decenii celebrul document de la Alba-Iulia, din 27 februarie 1939, ce se referă cu entuziasm ireal la „*unirea politică și de acum înainte și religioase*”, subscris de ierarhi ortodocși și greco-catolici din Ardeal.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

1.

Reale Legazione d'Italia
Bucarest

Nr. 3346/907/B.29
Bucarest, 2 Dicembre 1937/XVI

Oggetto: **Azione anticomunista in Romania – Chiesa Cattolica e Chiesa ortodossa**

Signor Ministro,

Ho esumato un mio rapporto del 5 giugno 1935 (n.311) che per facilità di consultazione trasmetto in copia.

In esso io raccontavo come un ex Sottosegretario di Stato romeno, un certo Signor Pangal, fosse riuscito a diventare punto di contatto fra il diavolo e l'acqua santa, e cioè un vero e proprio anello di congiunzione tra Massoneria, Ordine di Malta e Vaticano.

¹⁶ Este posibil ca moartea survenită în anul 1939 a patriarhului Miron Cristea și a cardinalului Dolci să fi determinat suspendarea unor eventuale tratative. Cu siguranță că fie la Archivio Segreto Vaticano, fie la arhiva specială a Secretariatului de Stat al Sfântului Scaun vor putea fi identificate noi documente lămuritoare pentru acest subiect delicat și necunoscut din istoria națională.

Con successivo rapporto del 24 febbraio 1937, n. 139 anch'esso unito in copia, informavo che la massoneria romena di rito scozzese aveva deciso di decretare il suo proprio scioglimento. Gran Maestro di tale massoneria era appunto il Signor Pangal il quale, dopo aver fatto decidere verso la fine di questo febbraio lo scioglimento della branca da lui capeggiata, aveva tenuto a consegnare copia del verbale della dissoluzione al Gran Patriarca della Chiesa ortodossa romena in una solenne riunione alla quale oltre ai Principi di questa Chiesa nazionale ortodossa aveva trovato modo di far assistere anche le somme gerarchie della Chiesa cattolica e cioè l'Arcivescovo di Bucarest, Monsignor Cisar, nonché vari vescovi e arcivescovi delle nuove provincie.

Come spiegavo nel rapporto da me esumato, il Signor Pangal non si è mai professato amico della Legazione di Francia, mentre si è sempre professato amicissimo dell'Italia; e perciò tutte le volte ch'egli si reca in Italia, l'ho sempre munito oltre che di biglietti ferroviari a riduzione, anche di commendatizie presso la Direzione della stampa estera, in memoria del fatto che il Pangal fu, nel tempo, Sottosegretario per la Stampa e la Propaganda.

Sono stato ora informato dal Signor Pangal che fra pochi giorni egli partirà di nuovo per Roma, dovendosi incontrare con il Ministro Plenipotenziario dell'Ordine di Malta presso Sua Maestà il Re Carol, nonché per regolare talune questioni che interessano l'Ordine in Romania ove il Pangal, in assenza di tutto il personale della Legazione che fa la spola fra Parigi e Roma, è una specie di fuduciario permanente.

Prima di partire il Signor Pangal mi ha fatto una lunga visita e mi ha spiegato ed illustrato quanto segue:

„La massoneria scozzese si ispirava in Romania a principi d'ordine, e si basava sull'etica religiosa. Poichè tuttavia il nostro movimento veniva abitualmente con il movimento massonico francese, a carattere prevalentemente antireligioso, mi sono fatto iniziatore, nel febbraio, dello scioglimento volontario della massoneria di tipo scozzese. È scomparsa però una forza che per il suo carattere era prevalentemente anticomunista.

Altre forze anticomuniste in Romania esistono: sono la Chiesa ortodossa romena da una parte, e la Chiesa cattolica dall'altra. Queste forze agiscono però indipendentemente, senza nessun legame e soprattutto senza una direttiva comune. Io sono stato il primo a stabilire in questi ultimi anni un contatto, sia pure occasionale, tra le due Chiese, riunendone le loro massime gerarchie romene, in occasione del solenne convegno nel quale ho notificato al Patriarca ortodosso e all'Arcivescovo Cattolico, lo scioglimento della massoneria scozzese. A mio avviso questo contatto occasionale dovrebbe, nel campo dell'azione etica, sociale e religiosa anticomunista, diventare permanente o per lo meno continuo. Mi propongo quindi, recandomi a Roma, di iniziare qualche sondaggio presso talune personalità molto vicine al Vaticano. Agirò naturalmente con quella cautela e prudenza che è necessaria per trattare con i Principi della Chiesa, cercando di valermi soprattutto della benevolenza che mi ha sempre dimostrato l'ex Nunzio Pontificio a Bucarest, ed ora Cardinal di Cuia, Sua Eminenza Dolci”.

Il Pangal mi ha poi, sotto vincolo del segreto, confidato che egli aveva già fatto qualche approccio alle somme gerarchie della Chiesa ortodossa, che aveva trovate favorevolmente disposte verso un'azione parallela in Romania contro il comunismo, da concordare con le gerarchie cattoliche romene.

Lascio naturalmente al Pangal tutta la responsabilità di quanto egli mi ha confidato, trattandosi di cose che non sono in grado di controllare. Egli però sembra essere effettivamente nelle buone grazie del Patriarca ortodosso, come del resto sembra essere nelle buone grazie dell'Ordine di Malta e del Cardinal Dolci.

È comunque molto interessante rilevare come l'ex Capo supremo della massoneria romena, forza internazionale, oggi che si trova volontariamente a spasso, cerca istintivamente di mettersi al servizio di quella altissima, anzi di quella suprema forza internazionale che è costituita dalla Chiesa Cattolica.

Per quanto riguarda la sostanza del suo programma osservo che Chiesa ortodossa e Chiesa cattolica non filano oggi in Romania in perfetto amore: la prima infatti, appoggiandosi all'azione del Governo, tenta l'infiltrazione nelle zone prevalentemente cattoliche del paese; mentre dal canto suo la Chiesa cattolica, colla forza della dottrina e con l'ascendente delle sue virtù, tende ad attrarre, come attrae, quegli elementi che sono disgustati dalla povertà dottrinale e del mal costume, della Chiesa ortodossa.

Aggiungo poi che il più recente sguardo ultramontano della Chiesa ortodossa si è rivolto alla chiesa anglicana, con la quale un patto di mutuo riconoscimento è stato testé concluso secondo ebbi ad informare l'Eccellenza Vostra, patto che non poteva riuscire gradito al Vaticano.

Ciò detto, non celo che, sia pure per controbattere queste recenti intese tra la Chiesa anglicana e quella ortodossa, sarebbe politicamente desiderabile una presa di contatto (anche se un'azione comune sembri difficile a concordarsi) tra Roma e questa Bisanzio che è Bucarest. L'idea del Pangal è senza dubbio buona. Se egli sia però il miglior ambasciatore per un tentativo di così grande importanza è da vedere: sebbene talvolta più l'intermediario è modesto, e meno ai potentati ei mena ombra.

Non credo che il Pangal cercherà questa volta a Roma contatti con il Ministero della Cultura Popolare, o con codesto Dicasteo, che non saprebbe intrattenere su questo argomento. Per il caso tuttavia che prima di partire, mi chiedesse una introduzione per l'Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede, pregherei l'Eccellenza Vostra voler richiamare l'attenzione del Conte Pignatti su questo mio rapporto.

Con profondo ossequio.

Ugo Sola

A Sua Eccellenza
Il Conte Galeazzo Ciano di Cortellazzo
Ministro degli Affari Esteri
ROMA

2.

Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede

ROMA
e per conoscenza

Regia Legazione a **Bucarest**

Nr. 3167/1084
Regio Ministero degli Affari Esteri

RISERVATO

Roma, 27 Dicembre, 37, XVI

Azione anticomunista in Romania-Chiesa cattolica e chiesa ortodossa telespresso ministeriale del 16 corrente nr. 243883/141

Il Signor Pangal è venuto a vedermi il giorno prima della sua partenza da Roma.

Mi ha detto di essere stato ricevuto dal Cardinale Pacelli e dal Papa. Con quest'ultimo non ha scambiato parole; ha ricevuto solo la Benedizione. Suppongo pertanto che il Santo Padre l'abbia ricevuto insieme ad altri, nella consueta udienza trisettimanale.

Il Sig. Pangal si è dichiarato soddisfatto dei risultati ottenuti. Mi ha in primo luogo messo al corrente delle pratiche esperite, all'Ordine di Malta e in Vaticano, per ottenere che non siano fraposti ostacoli al conferimento di Croci Magistrali a sudditi romeni di religione ortodossa.

In seguito, nel corso della conversazione, egli mi ha parlato di quello che credo sia stato il vero scopo del suo viaggio a Roma, ossia dell'unione della Chiesa ortodossa di Romania alla Chiesa Cattolica romana. Il Signor Pangal afferma di avere agito d'accordo con il suo Sovrano il quale sarebbe molto favorevole all'auspicata unione. Anche il Patriarca ortodosso non sarebbe contrario a riconoscere una certa supremazia al Papa. Le difficoltà sarebbero d'altro genere e si riferirebbero alla dottrina. Però, sempre secondo il Sig. Pangal, non si tratterebbe di ostacoli insuperabili. In questo suo convincimento egli sarebbe stato confermato dal Padre de Regis, rettore del **Russicum** di Roma, con il quale ha avuto una conversazione di fondo che l'ha molto rincorato. Il Signor Pangal è stato ricevuto anche dal Cardinale Tisserant, Segretario della Congregazione Orientale della quale è Prefetto il Papa, e dal mio Collega di Francia.

Il padre de Regis è un gesuita francese che è passato alla Chiesa Orientale, beninteso di rito cattolico, adottandone gli usi e i costumi. In tale sua qualità egli dirige il Collegio russo di Roma (Russicum) che ha evidentemente un fine di propaganda cattolica verso gli slavi ortodossi. Del Russicum fanno parte sacerdoti di svariate nazionalità i quali si sono trasformati anch' al fisico (barba, capelli lunghi, ecc.), in veri e propri orientali.

Pignatti

3.

TELESPRESSO Nr. 210475/C

Ministero degli Affari Esteri
Aem. – Uff. II°
Indirizzato a:

R. Ambasciata presso la Santa Sede
R. Legazione – Belgrado
R. Legazione-Atene
Dir. Gen. A.E.M=Uff. V° – Sede –

Roma, addi 28 marzo 1938 Anno XVI

Posizione: Romania 1 –

Oggetto: **Chiesa ortodossa romena e Vaticano**

Si ha il pregio di trascrivere quanto ha riferito, in data 9 corr. la R. Legazione in Bucarest:

„Sono informato che in una recente conversazione con questo Nunzio Apostolico, il Patriarca e Presidente del Consiglio dei Ministri Miron Cristea, avrebbe dichiarato al rappresentante del Vaticano essere sua ferma intenzione marciare al più presto possibile verso l'unione della Chiesa Ortodossa Romena con Roma. Questo dovrebbe avvenire per gradi ed attraverso la Chiesa Cattolica Unita.

La notizia è vera ma non ritengo assolutamente che il Patriarca sia stato sincero. Da una parte sono ben note le sue predilezioni per la chiesa presbiteriana britannica e dall'altra sono anche note le segrete aspirazioni di questa Chiesa ortodossa di poter riportare nel suo grembo i cattolici di rito greco (uniati). È molto dubbio tuttavia che il Sovrano, il quale già si è accollato un sì grande pondo di gravi responsabilità, vorrà affrontare in questo momento sì arduo e pericoloso problema.

Non mancheranno certamente a questa Nunziatura Apostolica gli elementi per formarsi un giudizio preciso sulla vera natura delle intenzioni del Patriarcato ortodosso: certo ogni mossa della Nunziatura sarà improntata e da credere a quella prudenza che è dote, anzi retaggio, della politica della Santa Sede.

D'ordine del Ministro
ss indescifrabil

Apostilă: Preparare un appunto senza nessuna indicazione per domandare se è vero quel che che scrive del Patriarca.

24-3-XVI ss indescifrabil

4.

RISERVATO

791

È stato riferito che in una recente conversazione fa il Nunzio Apostolico a Bucarest e il Patriarca e Presidente del Consiglio dei Ministri Miron Cristea, questi avrebbe dichiarato essere sua ferma intenzione di marciare, al più presto possibile, verso l'unione della Chiesa ortodossa rumena con Roma. Ciò dovrebbe avvenire per gradi e attraverso la Chiesa Cattolica Unita.

Si gradirebbe vivamente sapere quanto vi è di vero in tale notizia, dato che essa è in contrasto con le note predilezioni del Patriarca per la Chiesa presbiteriana britannica.

ss indescifrabil

Notă de mână: Consegnato personalmente da SE l'ambasciatore a S. Em. Pacelli al quale nulla risultava in proposito. Ha assicurato che si sarebbe informato.

26 marzo, 38 XVI
ss indescifrabil

5.

Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede
Affari Esteri

Nr. 1406/520
Regio Ministero degli

ROMA

Roma, 3 Giugno, 1938, XVI

Chiesa ortodossa romena e Vaticano u.s. Aem. Uff. II°
Telespresso 210475/C del 28 Marzo u.s. Aem. Uff. II°

In riferimento al telespresso sopraindicato ho l'onore d'informare l'E.V. che il Segretario degli Affari Ecclesiastici ha informato che nulla gli risultava dell'eventuali intenzioni del Patriarca Romeno Miron Cristea per una unione della Chiesa Ortodossa Rumena con Roma. Mons. Tardini ha escluso inoltre, per quanto gli consta, che sia nei desideri del Clero ortodosso romeno di addivenire ad una tale unione.

Pignatti

6.

TELESPRESSO Nr. 208364

Ministero degli Affari Esteri
Aem. – Uff. II°
Indirizzato a:

R. Ambasciata presso la Santa Sede
R. Legazione – Belgrado
R. Legazione-Atene
Dir. Gen. A.E.M.=Uff. V° – Sede –

Roma, addì 17 marzo 1939

Posizione: Romania 1 –

Oggetto: **Chiesa ortodossa romena e Vaticano**

La. R. Legazione in Bucarest ha riferito in data 9 corrente, quanto segue:

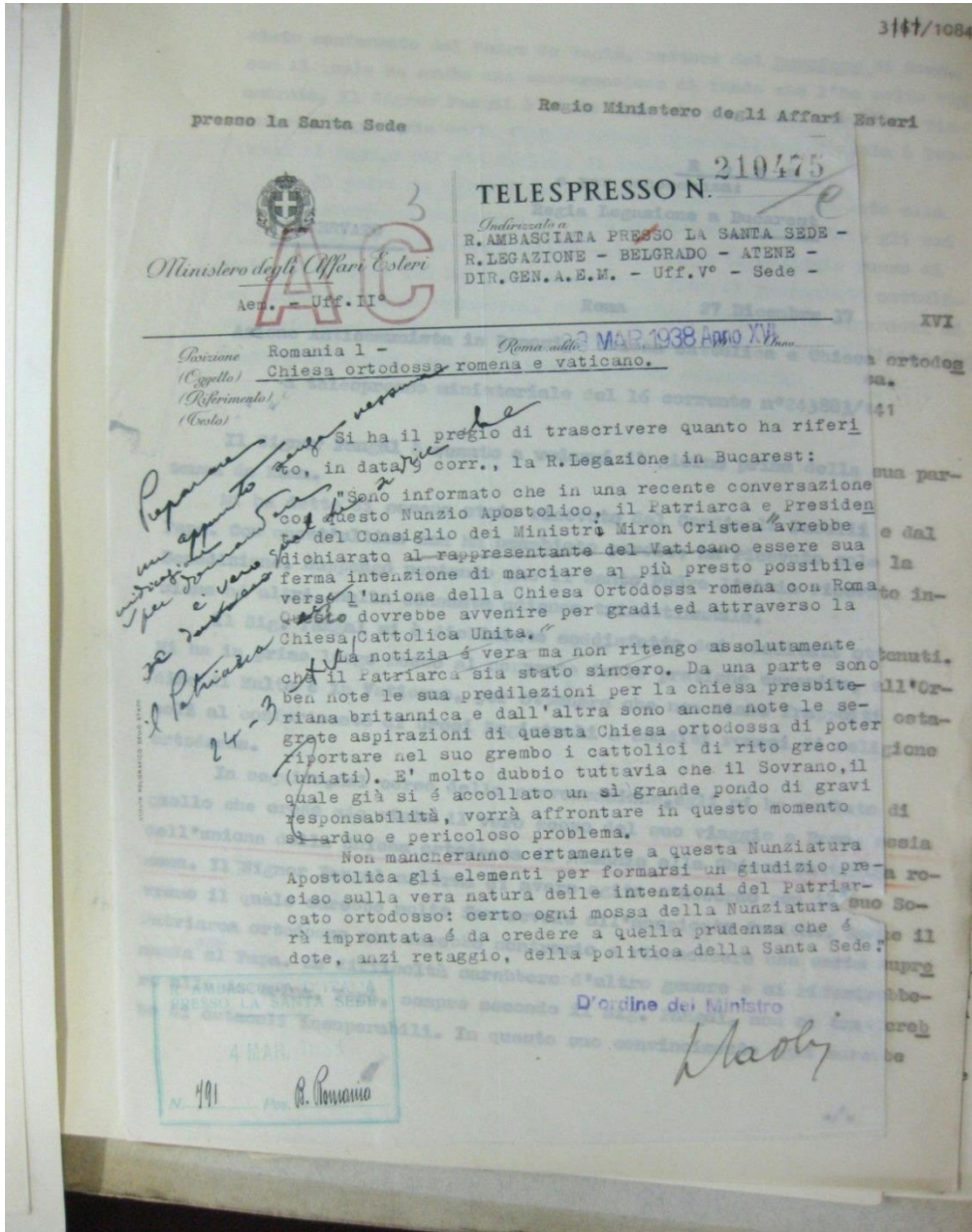
„Un giornale di questa capitale ha recentemente informato che il Metropolita Balan della Transilvania ha convocato gli scorsi giorni a Sibiu i preti e gli assessori concistoriali e che con l'occasione egli avrebbe incitato i sacerdoti a prendere contatto con gli intellettuali ed i contadini più intelligenti per convincerli dell'urgente necessità di procedere all'unione delle due chiese nazionali di Transilvania: l'ortodossa e l'unita.

Il Metropolita avrebbe poi fatto rilevare che l'unione non può naturalmente essere concepita ch nel senso che coloro che due secoli fa si sono distaccati dalla fede degli antenati farebbero ritorno alla stessa.

Questo significa, e la constatazione è assai interessante, che la famosa unione delle chiese romene attraverso la Chiesa cattolica unita, ideale che di tempo in tempo si fa balenare dinanzi agli occhi di questa Nunziatura, specialmente per neutralizzare qualsiasi sua velleità di difesa dei cattolici romeni della Transilvania (i quali essende ungheresi sono tutti i giorni, e ciò appare anche dalle corrispondenze della provincia dei giornali romeni, esposti a continue pressioni dirette a constringerli ad abiurare la fede cattolica ed accettare quella ortodossa per poter quindi snazionalizzarsi più facilmente) dovrebbe avvenire, secondo il pensiero dell'alto clero scismatico romeno, con il ritorno degli uniti alla madre chiesa ortodossa e non con l'entrata della chiesa ortodossa di Romania nel seno della Chiesa cattolica di Roma”.

D'ordine del ministro
ss indiscifrabil

ANEXĂ FOTOGRAFICĂ

Nr. 1.

